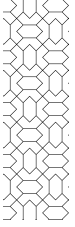

CITATION

Çalışkan, Mehmet, "Taqwa-Devotion- In The Context Of Surah Hucurat", *Journal of Faculty of Theology of Bozok University [BOZIFDER]*, 11, 11 (2017/11) pp. 91-119.

HUCURÂT SÛRESİ BAĞLAMINDA TAKVA

Taqwa-Devotion- In The Context Of Surah Hucurat

Mehmet ÇALIŞKAN

Yrd. Doç. Dr.

Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı,
mehmet.caliskan@bozok.edu.tr

Öz

Medine döneminin dokuzuncu yılında indiği kabul edilen Hucurât Sûresi, iman ve ahlâk bağlamında sosyal ilişkilerin anlatıldığı özel bir muhteviyata sahiptir. Hicretle başlayan Medine dönemi, İslâm toplumunun ilk defa devlet olarak sahneye çıkış dönemidir. Medine İslâm devleti, evrensel adalet ve ahlâk ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. İlâhi vahyin himayesinde oluşturulan bu devletin temelinde takva bulunmaktadır. Sürede sosyolojik, psikolojik ve ahlâki yönden yapılan karakter tahlilleri, bir toplumun gerek olaylar gerekse bireylerin birbirine karşı nasıl bir tavır içerisinde bulunmaları gerektiğine dair önemli ilkeler içermektedir. Takva kavramının çalışmamıza başlık yapılmasının sebebi, sürenin ilk ayetinin sonunda bu lafza işaret edilmesi ve süredeki diğer ayetlerin bu esas üzerine bina edilmesinden dolayıdır.

Anahtar kelimeler: Hucurât, takva, ahlâk, iman, vahiy, kardeşlik.

Abstract

It is accepted that Surah Hucurat was revealed in the ninth year of Medina Period in Islam. This Surah has a special content where social relations are explained in the context of faith and morality. The Medina Period started with the Hegira in Islamic History, and represents the period when the Islamic society emerged in the world history as a state for the first time. The Islamic State in Medina was established on universal justice and moral principles. In the very heart of this state, which was shaped with the protection of Divine Revelations, there is Taqwa, devotion. There are character analyses in social, psychological and moral terms in this Surah, and it also includes important principles to guide a society in the face of several events and in their relations with each other. The reasons why the title "Taqwa" was chosen for our study is the fact that the last part of the first Verse of this Surah points out to this term, and the other verses in this Surah are based on this principle.

Keywords: Hucurat, taqwa, morality, faith, revelations, brotherhood.

KAYNAKÇA

Çalışkan, Mehmet, "Hucurât Sûresi Bağlamında Takva", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 11, 11 (2017/11) ss. 91-119. **Makale Geliş T:** 04/05/2017, **Kabul T:** 01/06/2017.

Giriş¹

İlâhi irade vahiy yoluyla gönderdiği mesajlarını Peygamberinin dili üzerine vahyetmiştir.² Bunun sebebi muhatapların vahiyle iletişime geçmeleridir. Kur'an'ın kullandığı ifadeler, Kur'an'ın ilk muhataplarına yabancı olmamasına rağmen ona şiddetle karşı çıkmış olmalarını, Kur'an'ın anlaşılmalılığında değil, onun inançta tevhidi, sosyal hayatta adalet ilkesini getirmiş olmasında aramak gerekir. Zira Mekke müşrikleri ilk etapta kendi inanç ve sosyal yaşantılarına aykırı gördükleri Kur'an esaslarına ve onun muhtevasına itiraz ederek Hz. Peygamber'den başka bir Kur'an getirmesini istemişlerdir.³ Hâlbuki Kur'an, tevhid temelli ahlâk esaslarını ortaya koyarak birey ve toplumu yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir. Hz. Peygamber, ilk vahiyden itibaren fert ve toplumu birbiriyle kaynaştırmak istemiş, ancak onun bu arzusu Medine döneminde gerçekleşebilmiştir. Gerçekleşen bu olgunun temelinde, Müslümanların iç ve dış dünyalarına hâkim olan ve teorik olmaktan çok aktif bir yaşayış modelini ifade eden ve Kur'an'ın ana konularından birini oluşturan "takva" bulunmaktadır.

1. Lügat Açısından Takva:

"Takva" ve "ittikâ" kelimeleri v-k-y kökünden türetilmiş bir mastardır. Vikaye, "Bir şeyi zarar verecek şeylerden korumak, saklamak, sakınmak, saygı göstermek, itaat etmek, kuvvetli bir himayeye girmek, korkup çekinmektir."⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Takva, farklı türevleriyle Kur'an'da iki yüz elli sekiz yerde geçmektedir.⁵

¹ Bu makale "Hucurât Süresinin Ahlâkî Prensipler Açısından Tahlili" adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Yusuf, 12/2; İbrahîm, 14/4; Şuarâ, 26/193-195; Şûrâ, 42/7; Zuhuruf, 43/3.

³ Bkz. Yûnus, 10/15.

⁴ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, tah. Muhammed Seyyid Kılânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs., s. 530; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, tah. Şihâbü'd-Dîn Ebû Amr, Dâru'l-İlm, Beyrut 1998, II, 1830; Muhibbuddin Ebû Feyz Seyyid Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trs., X, 396; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemu Makayisi'l-Lüğa*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire trs., VI, 131; Fahreddin er-Râzî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1991, II, 20; Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971, VI, 4479.

⁵ M. Fuad Abdalbâkî, *el-Mü'cem'ü-l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yay.,

2. Takva Kelimesinin İstilâhi Anlamı

İstilâhi olarak “takva” kişinin kendisini salih amelle gûnahtan ve azaptan koruması anlamına gelmektedir.⁶ Takva, Allah’ın cezasından mükâfatına ulaşmada iman ve ibadetin vesile kılınması ve rızay-ı ilâhînin gözetilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁷

Takva, cahiliye döneminde hayvan olsun insan olsun, dışarıdan gelecek yıkıcı bir kuvvete ve tehlikeye karşı bir kimsenin kendini savunma ve koruma refleksi olarak anlaşılmıştır. Bu duruma göre cahiliyedeki takva anlayışı, maddî bir tehlikeden korunmaktan ibarettir. Takva lafzı, Kur’ân açısından cahiliyedeki “korunma” anlamını özünde barındırmakla beraber İslâm’ın ahlâk anlayışıyla uyumlu hâle getirilerek yeni bir konteks içerisinde sunulmuş ve böylece anlam genişlemesine uğramıştır.⁸ “Kur’ân’da ittikâ ve takva çeşitli yerlerde birbirinden hafif farklı üç anlamda kullanılmıştır. Birincisi şirkten korunmak demektir. Kelimenin Kur’ân’da kullanıldığı ilk anlam budur. (*Allah onları takva kelimesine ‘şirkten kaçınmaya, imanda sebata’ bağladı.*)⁹ ayetindeki takva, şirkten korunma anlamındadır. İkincisi, İslâma girdikten sonra büyük ve küçük günahlardan sakınmak anlamındadır. Kelime İslâmın başlangıcını takibeden zamanlarda bu anlamı almıştır. (*O ülkelerin halkı inanıp günahlardan sakınsalardı...*)¹⁰ ayetindeki ittikâ bu anlamdadır. Daha ileri merhalede kelimenin kazandığı mana, kalbi meşgul edecek her şeyden temizleyip tam Allah’a yönelmek anlamında saf

İstanbul trs., s. 758-761; Lutfullah Cebeci, *Kur’an’a Göre Takva*, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s. 30.

⁶ İbn Manzûr Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, “*Takva*” *Lisânü’l-Arab*, Dâru’l-Meârif, Kahire 1979, VI, 4901-4902. Ayrıca bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân fî Tefsiri’l-Kur’ân*, el Buhûs ve’d-Dirayeti’l-Arabiyye, Beyrut 1980, III, 190.

⁷ Duhân, 44/56; ayrıca bkz. Bakara, 2/189, 203, 206; Âl-i İmrân, 3/102. Takvanın diğer tanımları için bkz. Muhyiddin-i Nevevî, *Riyâzu’s-Sâlihîn*, çev. Hasan Hüsnü Erdem, Beşinci Baskı, DİB Yay., İstanbul 1979, IV, 1398; el-Firûzâbâdî, *Besâiru’l-Temyîz*, İhyâu’l-İslâmî, Kahire, h. 1373, V, 257; Gazâlî, *İhyâ*, Dâru’l-İhyâi Kütübî’l-Arabiyye, Kahire trs., IV, 153 Ayrıca bkz. İmadüddin Ebu’l-Fida İsmail İbn Kesîr, *Tefsiri’l-Kur’ânî’l-Azîm*, Dâru’l-Ma’rîfe, Beyrut 1994, I, 310.

⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 190; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 4479; Toshiohiko İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs., s. 17-18; Mehmet Soysaldı, *Kur’an’ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara 2001, 45.

⁹ Fetih, 48/26.

¹⁰ A’râf, 7/96.

dindarlığı tam huşuu ifade eder. (*Ey iman edenler, Allah'tan O'na yaraşır biçimde ittikâ edin.*) ayetinde ittikâ saf dindarlık, tam huşu anlamında kullanılmıştır.”¹¹

Kur’ân-ı Kerîm’in birçok ayetinde takva, batıl inancın ve davranışın terk edilmesi anlamında kullanılmıştır.¹² Bu sebeple peygamberlerin kavimlerine yaptıkları davette ilk sözleri takvayı emretmek olmuştur.¹³ Çünkü takva, kulun Allah katındaki değer ölçüsüdür. “İslâm’ın bütün emri takva lafzında toplanmıştır”¹⁴ ifadesi önemli bir tespittir. Nitekim Allah Teâlâ, takva üzere hareket edenleri kıyamet gününün şerrinden koruyacağını vadedmiştir.¹⁵

Takva bir şekilde insanın kendisini sağlama almasıdır. Takva, imanî bir sorumluluk, Allah’ın rahmetini ümit edip gazabından korkup kaçınma ve ahiret inancının etkisini üzerinde hissetmedir. Takva, sakınmak anlamında kullanıldığı için şüpheli şeylerden uzak durmayı da ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamberin, “*Hak bellidir, batıl da bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli şeyler vardır. Bir koruluğun kenarında dolaşmanın oraya düşmesi an meselesidir.*”¹⁶ şeklindeki uyarısı Müslümanın yaşantısında olması gereken takva düsturuna ve hassasiyetine işaret etmektedir.

Takva açısından ibadetin yapılışında şöyle bir derecelendirme yapılmıştır:

İbadetin en yüksek derecesi, Allah’a ancak Allah olduğu için, yani ibadet ve ta’zime müstehak olduğu için ibadet etmektir. İkinci derecesi, Allah emrettiği için ibadet yapmak en alt derecesi ise cennet ümidi veya cehennem korkusu ile ibadet etmektir.¹⁷ İbadete yaklaşımdaki bu

¹¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul trs. I, 31-32. Ayrıca bkz. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 530; Bilal Tan, *Kur’an’da Hikmet Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul 2000, s. 54-55.

¹² Bkz. Bakara, 2/103; Âl-i İmrân, 3/179; A’raf, 7/96; Fetih, 48/26.

¹³ Bkz. Şuarâ, 26/106, 108, 124, 126, 142, 144, 161, 163, 177, 179.

¹⁴ Seyyid Süleyman Nedvî, *Asrı Saadet (Peygamberimizin Tebliğat ve Tâlimâtı)*, çev. Ali Genceli, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1970, IV, 1391. Ayrıca bkz. Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâlet’ül-Kuşeyriyye*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1997, s. 127; Osman Keskiöğlü, *Kur’an Yolunda*, Kılıç Kitabevi Yay., Ankara trs., s. 40.

¹⁵ İnsan, 76/11.

¹⁶ Buhârî, “İmân”, 48; Müslim, “Müsâkâr”, 32.

¹⁷ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Dini*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1975, s. 110.

derecelendirme takva ölçüsünde ibadet boyutunun mertebelerine işaret etmektedir.

Takvaya verilen anlamlar içinde “Allah korkusu” ön planda tutulmuştur. Ancak bu korku, herhangi bir şeyden korkmak şeklindeki anlayışın ötesinde dostun sevgisinden mahrum kalma endişesi şeklindeki hassasiyet ve çekinme olarak değerlendirilebilir.

Kur’ân, Allah’ı tanıtırken O’nun azabının yanında mükâfâtının da olduğunu açıklamaktadır. Kur’ân’daki bu anlatım, müsteşriklerin anladığının aksine¹⁸ “*Rahmetim her şeyi kaplamıştır.*”¹⁹ ayeti, Allah’ın rahmetinin ön plana çıkarıldığını göstermektedir. Ayrıca müjde ve inzarın birlikte zikredildiği şu ayet de bu husustaki dengeyi beyan etmektedir: “*Ey Peygamber! Bildir kullarıma: “Ben çok şefkatli ve çok merhametliyim. Bununla birlikte azabım da çok elemli çok çetindir.*”²⁰

Mümin açısından rahmet ve azap ayetleri, onun takva yürüyüşünde bir denge unsurudur. Allah’ın “çok bağışlayıcı ve çok rahmet edici” olmasının yanında azabının da “çok elemli ve acıklı” olması, mümini havf ve reca (korku ve ümit) arasında tutar. O hâlde takvayı, Allah’a duyulan sevgi ve korku çerçevesinde O’nun emirlerinin yerine getirilmesindeki gayrette aramak gerekir.²¹ Allah’a sığınmanın yolu O’na ibadetten geçmektedir. Allah’tan gerçek anlamda korku, sadece kalpte olan bir his değil, bu korkunun bir gereği olarak, iyi bir kul olma adına sürekli bir eylem içinde bulunmaktır. Bu anlamlar çerçevesinde takva, Allah Teâlâ’nın emir ve yasakları karşısında hassas olmak, kalbi temizleyip O’na itaat etmek, şirkten sakınmak, din hususunda bütün zararlı şeylerden kaçınmak ve hatta faydasız olan mubahlarla da meşgul olmamaktır.²² Takvayı, insanları her hâlükârda iyiliğe ve şuurlu bir hayat sürmeye teşvik eden imanî bir değer olarak kabul etmek mümkündür. Biz burada halk nazarında dindarlık diye ifade edilen takvayı kasdetmiyoruz. Takva ile kastımız, belli bir anlayışa göre sınırlandırılmış

¹⁸ Bkz. Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996, s. 75-76.

¹⁹ A’râf, 7/156. Ayrıca bkz. Mü’min, 40/7.

²⁰ Hicr, 15/49-50. Ayrıca bkz. En’âm, 6/165.

²¹ Bakara, 2/21.

²² Mehmet Soysaldı, “Kur’an Semantiği Açısından Takva”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, Elazığ 1996, s. 25.

bir takva anlayışının ötesinde temelinde iman olan, güzel ahlâkla bezenmiş ve bilginin süslediği Kur’ân ahlâkî ölçüsünde aktif bir hayat yolculuğunu ve yaşayışını kastediyoruz.

2. Hucurât Sûresinde Takva Lafzının Geçtiği Ayetler

Hucurât Sûresinin birinci ayetinde “*Allah’tan ittika edin*” şeklinde gelen takva lafzı, “Allah ve Resulünün emirlerine aykırı davranmaktan sakınarak kendinizi koruyun” diye anlaşılmıştır. İslâm’ın temelinde Allah’a ve O’nun Resulüne teslimiyet bulunmaktadır. Bu esas bizi, Resule itaatin Allah’a da itaat olduğu gerçeğine ulaştırmaktadır.²³ İlk ayetteki sakındırma, herhangi bir meselede (burada kurban kesimi) “Size emredileni vaktinden önce yapmayınız”²⁴ şeklinde de anlaşılmıştır. Sûredeki bu ilk hitap, müminlerin Hz. Peygambere karşı olan davranışlarında takva üzere olmalarını öğütleyerek onları bu konuda eğitmektedir.²⁵

Hucurât Sûresinin üçüncü ayetinde geçen “*Onlar, Allah’ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir.*” ifadesindeki “takvayı” “kalplerin duyarlılığı, dinî hassasiyet, imandaki samimiyet, Hz. Peygambere karşı saygının boyutu” olarak anlayabiliriz. Bu ayette “takva ile sınananların” “af-mağfiret ve büyük bir mükâfat” kazanmaları, sûrenin bir ve ikinci ayetinde istenenlerin yerine getirilmesi sonucudur. Allah’ın emirlerini baş tacı edip saygı ve sevgi adına Allah ve Resulünü öne geçirenler ve bu cümleden olmak üzere Hz. Peygambere hürmet sadesinde seslerini kısarlar övülmüş ve o kimselerin Allah’ın insan davranışları için koyduğu ölçü olan takva üzere oldukları insanların şahitliğine sunulmuştur. Allah’ın övdüğü bu kimseler tabi kılındıkları imtihanı kazanmışlardır. Nitekim “*Sesinizi onun sesi üzere yükseltmeyin*”²⁶ ayetinden sonra Hz. Ömer sesini o kadar kısımıştı ki zaman zaman Hz. Peygamber onun ne dediğini anlamak için onun sözünü tekrarlatmak

²³ Nisâ, 4/80.

²⁴ Ebû İshâk İbrahim es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İrâbuh*, tah. Abdülcelil Abdu Şelbî, Birinci Baskı, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut 1988, V, 31.

²⁵ Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1969, IV, 305.

²⁶ Hucurât, 49/2.

durumunda kalmıştır.²⁷ Hz. Ebubekir de aynı tavrı göstermiş ve “Ya Rasulallah! Seninle ancak bir sırdaş gibi konuşacağım”²⁸ demiştir. Bu örnekler, Hz. Peygamberin çevresindeki müminlerin ayetler karşısında ne kadar duyarlı olduklarını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Üçüncü ayetten Allah Teâlâ’nın, Hz. Peygambere karşı sahabe davranışlarından razı olduğu ve bu sebeple onların kalplerindeki imanın samimiyetini herkese örnek olsun diye açığa çıkardığı anlaşılmaktadır. Sahabenin bu tutumu geçici bir tavrı değil, bir hayat modelini göstermektedir. Sahabe, Peygamber makamının Allah katındaki değerinin yüceliğini idrak etmiş ve ona yapılan saygısızlığın sevapların yok olmasına sebep olacağı endişesi, belki daha ötesi Allah ve Resulünün sevgisini kaybetme korkusu onları takvaya sığındırmıştır. Yine üçüncü ayette zikredilen Hz. Peygambere saygı için “seslerini kısınlar” ile dördüncü ayette açıklanan “odaların gerisinden bağırınlar” arasında takva ölçüsünde bir karşılaştırma yapılmış olup bu karşılaştırmada imanlarının sesini dinleyerek Hz. Peygambere saygılı davrananlar övülürken ona karşı hürmetsizce bağırıp çağırın ve seslerini yükseltenler de kınanmıştır.²⁹

Hucurât Süresinin on üçüncü ayetindeki “etkâ” kelimesi “Allah’a en saygılı, O’na en çok bağlı olmak” anlamında ismi tafdil kalıbında gelmiş ve “Allah katında en değerli ve en üstün” olmanın ölçüsü olarak verilmiştir. Hz. Peygamberin öğretilerinde nesep, iftihar vesilesi olarak görülmemiştir. Onun öğretilerinde insanlar arasında yalnız bir tek imtiyaz ölçüsü konmuştur ki o da Allah katındaki takvadır. Takvanın da elde edilmesinin yolu, Allah ve Resulünün gösterdiği sırat-ı müstekîm üzere hareket etmekten geçmektedir.

Fert ve toplum ahlâkını düzenleyen bu örnekler, Hz. Peygamberin şahsında, yöneticiye itaat etmek, anne, baba başta olmak üzere büyüklere karşı

²⁷ Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esâbü Nüzûlî’l-Kur’ân*, tah. Kemal Besyûnî Zeğlûl, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1991, s. 324.

²⁸ Vâhidî, *Esbâbü Nüzûl*, s. 324; Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vucûhi’t-Te’vil*, Mektebetü’l-Abikân, Beyrut 2003, III, 555; Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyyi, Beyrut 1969, IV, 205-206; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tevîr*, ed-Dâru’t-Tunisiyye, Tunus trs., XII, 220.

²⁹ Bkz. Hucurât, 49/4-5.

edep ve saygıda kusur etmemek, ilim öğretmek, hizmet eden kimselere edep ve hayâda özen göstermek gibi mesajları içermektedir. Toplumda birbirine saygılı insanların çokluğu, o toplumun medeniyet seviyesinin göstergesidir. İslâm ahlâkının hedefinde medeniyet seviyesi yüksek, huzurlu bir toplum yaratılmaktadır. Fert ve toplumların birbirine bağlılığı ve kardeşlik hukuğu içerisinde haklara riayeti, huzur ve güvenin teminatıdır.

Takva ölçüsünde Allah ve Resulüne iman ve sevgi boyutunda bağlılık, Kur'ân ahlâkından kaynaklanan Müslümanlığın en önde gelen esasıdır. Her mümin takva sahibidir, ancak her takva sahibinin üzerinde bir başka takva sahibinin olduğu da unutulmamalıdır. Müttaki lafzına “sağlamcı” anlamının verilmesi³⁰ de bize gösteriyor ki bu vasfı üzerinde taşıyan kimse, Allah'ın rahmetine sığınmanın emniyetini ve konforunu yaşamaktadır.

3. İmanın Kemâli Takvadadır

Allah'ın “her şeyi biliyor ve işitiyor”³¹ olması, müminlerin hayatında bir karşılık bulur. Bundan kastımız, kişinin Allah'ı her zaman yanında hissetmesi ve hayatını buna göre tanzim etmesidir. Takva da zaten Yaratanın ve yaratılmışların haklarına riayet değil midir? Mümin şunu da idrak eder ki Allah'ın murakabesinin dışında hiçbir yer yoktur.³² Çünkü her yer O'nun mülküdür.³³

Sözlükte, güven içinde bulunmak, korkusuz olmak anlamındaki *e.m.n* kökünden türeyen iman, güven duygusu içerisinde bir şeyi tasdik etmek ve ona inanmaktır. Ayrıca emin olmak, korkmamak, iman etmek, itimat, emanet, emniyetli mekân³⁴ gibi anlamlara da gelmektedir. “Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek manasındaki akd sözünden türeyen itikâd lafzı da iman karşılığında kullanılmıştır. Terim olarak iman, “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberleri tasdik etmek diye tanımlanır. Bu inanca sahip kimseye mümin, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getirene de Müslim denir.”³⁵ Küfrün

³⁰ Bkz. Mehmet Çakır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi*, Özkan Matbaacılık, Ankara 2003, s. 3.

³¹ Hucurât, 49/1.

³² “Allah her şeyi gözetlemektedir” Ahzâb, 33/52.

³³ Örnek olarak bkz. Zümer, 39/44; Hadid, 57/2.

³⁴ İlgili ayetler için bkz. Bakara, 2/13, 283; A'râf, 7/97; Tûr, 52/21; Tevbe, 9/6.

³⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, İstanbul 2001, XXII, 212. Ayrıca bkz. Abdullah b.

zıttı olan iman, Hz. Peygamberin getirdiği zaruri olarak bilinen şeyleri tasdik etmektir.

Gerçek müminin nasıl olması gerektiğini açıklayan mezkûr ayet³⁶ bize aktif bir hayata anlatmaktadır. Bu çerçevede Kur'ân anlatımını klasik bir metin anlatımı olarak değil, hayata yön veren pratikler olarak görmek gerekir. “Daha açıkçası, Kur'ân biz müminlerden samimiyetle kendisine inanmamızı, emir ve yasakları uyarınca tavır almamızı, kısaca bütün kimliğimizle kendisine katılmamızı talep eder.”³⁷ O hâlde iman, kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve hareketlerin bu ikisine katılmasıyla gerçekleşen bir tavır ve eylemdir.³⁸ İman, kalpte yer eden kesin inançtır. Kalbe yerleşmeyen ve buna mukabil sadece dilde bir iddia olarak kalan iman, samimi olmadığı gibi gerçek de olamaz. İmanın samimiyeti, sahibinin hâl ve hareketleriyle açığa çıkar. Nitekim sûrenin on dördüncü ayetinde “*Biz de iman ettik*” diyen kimselerin gerçekte iman etmedikleri, sadece karşılarında Müslümanların gücünü görünce onlara teslim oldukları haber verilmektedir. On beşinci ayet, gerçek müminleri salt dilleriyle inandıklarını söyleyenlerin aksine Allah ve Resulüne imanda asla şüphe içinde olmayıp her fırsatta imanlarının gereğini yapan kimseler olarak tavsif etmiştir. Esas itibarıyla iman kalp işi olmakla beraber, güzel ameller onun semeresi ve neticesidir. Kur'ân müminlere imanla bezenmiş güzel ahlâkın hâkim olduğu bir hayat resmi çizer. Kur'ân ancak muttakiler için rehber olduğunu haber vermiştir.³⁹ Kur'ân'dan istifade edebilmenin yolu, ancak onu rehber edinip Allah'a sığınmakla mümkündür.⁴⁰

Müminlik vasfını (müttaki) kazanan kimseler, mal ve canlarıyla inandıkları yolda gayret ve mücahede ederler. Ayette belirtilen imanla ilgili samimiyet ve sadakat aynı zamanda Allah yolunda cihat edilmesine de bağlanmıştır. Cihat lafzı, zamanla anlam daralmasına uğrayarak sadece savaş (kıtal) anlamında kullanılır olmuştur. Hâlbuki bu lafız, kullanıldı-

Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakiku't-Te'vil*, IV, 180.

³⁶ Bkz. Hucurât, 49/15.

³⁷ Mustafa Öztürk, *Kur'an Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011, s. 41.

³⁸ Bkz. Râğîb, *el-Müfredât*, s. 26.

³⁹ Bakara, 2/2.

⁴⁰ Bkz. Nâziât, 79/45.

ğî yere göre anlam kazanarak insanların dinî ölçekte olumlu tüm gayretlerini ve her türlü hareket tarzlarını kapsar. Nitekim cihadın tanımları arasında dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak, başkalarına öğretmek, iyiliğî emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek⁴¹ gibi anlamlar bulunmaktadır. Fıkîh terimi olarak cihat, daha çok Müslüman olmayanlarla savaş olarak nitelenirken tasavvufta, nefsi emmâreyi yenme çabası olarak kullanılmıştır.⁴² Hz. Aişe'nin bir sorusu üzerine Hz. Peygamberin “Sizin için cihadın en faziletlisi makbul hadır”⁴³ şeklindeki cevabından haccın ve diğer ibadetlerin de cihadın kapsamında olduğu hükmü çıkarılmıştır. Bu hadis “Cihadın gerek kapsamını gerekse yöntemlerini göstermesi bakımından önemlidir. Cihat; kalp, dil, el ve silah gibi beşerî aksiyonun ortaya koyduğu her vasıta ile yapılabilir.⁴⁴ Cihat, yukarıda belirtilen çok geniş bir anlam ve uygulama zenginliğine sahipken, sadece Müslüman olmayanlara karşı savaş anlamına alınması ve cihat lafzının bu dar anlam çerçevesinde döndürülmesi İslâm'ın anlaşılmasına pek de olumlu bir katkı sunmamıştır. Bu durum, İslâm'ın katı bir savaş dini olduğu intibahını vermiş, onun asıl barış dini olduğu yolundaki vasfını gölgede bırakmıştır. İslâm'da savaşın elbette bir yeri vardır. Müslümanların can ve mal güvenliğî, hak ve hürriyetlerinin korunmasına yönelik olmak koşulu ile savaşa başvurulması kaçınılmaz bir durumdur. Zaten bu hâli Kur'ân, farklı ve özel kavramlarla (kıtâl, harp)⁴⁵ ifade etmektedir. Netice olarak Kur'ân'ın tavsif ettiğî mümin profili, takva ölçüğünde mal ve canıyla Allah'ın emri doğrultusunda aktif bir hayatın içerisinde olan kimseyi göstermektedir.

4. Sosyal Yaşantı ve Takva

Yukarıdaki tanımlarda ve İslâmî terminolojide takva kavramı hem Yaraticının hakkına riayet hem de yaratılmışların haklarını gözetmek

⁴¹ Ankebût, 29/6 ve Saff, 61/10. Cihatla ilgili ayetlerin tefsiri ile ilgili bkz. Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi İstanbul trs. V, 3767 ve VII, 3947.

⁴² Ahmet Özel, “Cihat”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 527-528.

⁴³ Buhârî, “Cihad”, 1

⁴⁴ Özel, “Cihad”, *DİA*, VII, 528.

⁴⁵ “Harb” için bkz. Bakara, 2/279; Mâide, 5/33; Kıtâl için bkz. Bakara, 2/216-217; Enfâl, 8/65.

olarak belirtilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında Müslüman'ın yakın ve uzak çevresinde ahlâkî ortam oluşturmasında takvanın rolü üzerinde durulacaktır. Takva sıfatını takınan her Müslüman, işlerini gelişi güzel değil, o işteki sorumluluğunu müdrük olarak yerine getirmelidir. “Sosyal yaşantı” olarak belirttiğimiz başlık, Müslüman toplumda bize beşerî münasebetlerin odağında yine takva derecesinde kardeşlik hukukunun bulunduğunu anlatır. İman bilinciyle kardeşlik şuurunun bulunduğu yerde toplumsal huzursuzluktan bahsetmenin yeri yoktur. Kardeşlik hukukunun temeli Hucurât Sûresinin¹⁰. Ayetinde geçen “ittekû” lafzıyla Allah'ın rızasını gözeterek kardeşliğe zarar verecek hususlardan kaçınmak şeklinde belirtilmiştir. Böyle bir davranışın Allah'ın merhametini cezbedeğinde, kalpleri sevgi ve saygıyla birleştireceğinde şüphe yoktur. Aksi hâlde kalpleri aynı değerlerle çarpmayan kimselerin kalıplarının da farklı yerlere savrulması işten bile değildir.

Kardeşlik hukukunun korunması hususunda sûrede birtakım, sosyolojik, psikolojik ve ahlâkî taktikler ve pratikler verilmektedir. Sûredeki karakter tahlilleri, bir toplumun olaylar karşısında nasıl bir tavır ve davranış sergilemeleri konusunda bazı teşvik ve sakındırmalarda bulunmaktadır. Sözelimi altıncı ayette bir fâsıkın haber getirmesi hâlinde o haberin araştırılması istenmektedir. Çünkü bu durum, bir kişiden devletlerarası ilişkilere kadar geniş bir yelpazeyi ilgilendirebilir.⁴⁶ Ayette belirtildiği gibi bu husustaki dikkatsizlik birtakım telafisi mümkün olmayan yıkımlara, zararlara ve pişmanlıklara sebep olabilir.

Bir başka örnek, “Eğer mü'minlerden iki grup çarpışarlarsa, hemen aralarını bulup barıştırın.”⁴⁷ İki grubun arasının düzeltilmesi hâlinde kardeşlik korunduğu gibi, bu hususta doğabilecek birtakım zulüm ve hak-sızlıkların da önüne geçilebilir. Sûrede müminlerin kardeşlik duygusu içerisinde iyilikte birbirine destek olmalarının gereği vurgulanmıştır.⁴⁸ Kur'ân rehberliğinde iman ve sosyal yaşantı bir bütünlük arz eder. Herkes ahlâkî kurallar dâhilinde hareket ettiği takdirde toplumda uzlaşma hâkim olacaktır. İman sosyal yaşantıyı sosyal yaşantı da imanı etkiler. İmanın sağladığı birlik ve beraberlik Allah'ın bir nimeti olarak in-

⁴⁶ Hucurât, 49/6.

⁴⁷ Hucurât, 49/9.

⁴⁸ Cum'a, 62/9.

sanları kuşatır. Bu hususta Evs ve Hazrec örneği ortadadır. Medine’de Evs ve Hazrec kabileleri İslâm’dan önce birbirlerinin düşmanı oldukları hâlde Allah’ın lütfu ile iman nimeti sayesinde kardeş olmuşlardır.⁴⁹ Müminlerin birbirine yardımı iyilik ve takvadadır.⁵⁰ Kötülüğe mani olmak sûretiyle de birbirine iyilik yapmış olurlar. Müslüman sulhu gösterir ve onu arzular. Zaten İslâm’ın kelime anlamı sulh ve barıştır. Burada sulhun anlamı, Müslümanın yaşadığı yerdeki her türlü olumsuzlukları gidermek ve düzeltmek sûretiyle orayı ahlâkî bir ortam hâline getirmektir.

Hz. Peygamber müminleri bir vücudun azalarına benzetmiştir.⁵¹ O sebepledir ki müminler, birbirlerinin sorunlarına kayıtsız kalamazlar. Vücudun herhangi bir yerindeki rahatsızlık nasıl ki tüm vücudu sürekli acı içerisinde bırakırsa, müminler de bir başkasının rahatsızlığından huzursuzluk duyup o problemi el birliği ile çözmeleri gerekir.

Âlûsî (ö. 1270/1853), kardeşliğin gereklerini şöyle açıklamıştır: “Kendin için istediğini kardeşin için de istemen, onu sevindiren şeyin seni de sevindirmesi, onu üzen şeyin seni de üzmesi ve onu zor durumda bırakmaman kardeşlik gereklerindedir.”⁵² Kardeşlikteki bu ölçü takvanın ta kendisidir. Hz. Peygamber, insanların birtakım davranışlardan dolayı sevgi ve saygı bağlarını zayıflatmalarını istemediği için bu konuda uyarılarda bulunmuştur.⁵³

Bursevî, (ö. 1137/1724) Hz. Peygamberin yukarıdaki sözlerini yorumlarken şöyle bir çıkarımda bulunmuştur: “İnsanlar fânî hayatın gereği bir asla, babaya nispetle soy kardeşi oldukları gibi, ebedî hayatın gereği imana nispetle de din kardeşidirler.”⁵⁴

Mekke ve diğer yerlerden Medine’ye hicret eden muhacirlerle Medinelilerin kardeşlik adına yaptıkları fedakârlıklar şayanı hayrettir. Medineli Müslümanlar, tüm varlıklarını muhacirlerin önlerine sermişlerdir din kardeşlerini kendilerinin yerine koyarakve kar-

⁴⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/103.

⁵⁰ Bkz. Mâide, 5/2.

⁵¹ Bkz. Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr” 66; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 159, 203.

⁵² Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meanî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1994, XIII, 78.

⁵³ Buhârî, “Nikâh”, 45; “Edeb”, 57, 58, 62.

⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IX, 77.

deşleri adına büyük bir fedakârlık örneği sergilemişlerdir.⁵⁵ İşte düşman olan ve ateş çukurunun kenarında gezinen bu insanları İslâm, iman ve ahlâk terbiyesiyle yoğurulmuş bir kardeşlikte buluşturmuştur. Bu kardeşlikte kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile diğer kardeşlerini tercih etmek gibi bir diğerkâmlık örneği göstermişlerdir. Görüldüğü üzere İslâm ahlâkı, teorik bir yaşantıyı değil dinamik bir hayatı işaret etmektedir.

İslâm, iman olgunluğunu müminlerin birbirini sevmesine bağlamıştır.⁵⁶ Hz. Peygamber, İslâm toplumlarının ancak sevgi ve saygı ile ayakta kalabileceğini açıkça belirtmiştir. Zira sevgi kalp işi olduğu kadar dil ve hareketlerle de desteklenmesi gereken bir eylemdir.

İşte tüm bu kardeşlikle ilgili ikazlar, uyarılar ve teşviklerin hepsi sosyal yaşantıya ve kardeşlik hukukuna halel getiren davranışların yasaklanması ile sonuçlanmıştır. Bu husustaki yasaklar bu sûrenin önemli konuları arasındadır. Alay etme, ayıplama ve hoş olmayan, rencide edici lakaplar takma, su-i zan besleme, tecessüs ve gıybet, kardeşlik hukukuna yakışmayan davranışlar olarak gösterilmiştir.⁵⁷ Fıtratın kabul etmediği bu davranışlara muhatap olan kimsenin o tavırları sergileyenlere karşı iyi duygular içinde olması beklenemez. Çünkü bu davranışlarda, muhatabı aşağılamak söz konusudur. O hâlde ilgili davranışları ortaya koyanlar, teslimiyetini Allah'a izhar etmiş muttaki bir kulun ahlâkına uygun tavır ve davranışlar değildir. Zira kardeşliği bozan hareketler ayrılıkları, ayrılıklar zayıflığı ve neticede zayıflık da he-laki getirir.⁵⁸

Müminler kardeş olduklarına göre, birbirine sevgi ve merhamet içerisinde olmaları beklenen bir durumdur. Bunun ötesinde kardeşlerin yukarıda ifade edildiği gibi birbirini küçük görmemesi, birinin diğerindeki birtakım hataları diline dolayarak onu alaya almaması ve yine kardeşini hoşlanmadığı isim ve lakaplarla çağırması gerekir. Kur'an'ın bu gibi söz ve davranışları yasaklamasındaki gaye insan şahsiyetinin korunmasına yönelik bir durumdur. Belirtilen nahoş söz ve davranışların

⁵⁵ Haşr, 59/9.

⁵⁶ Müslim, "İman", 93.

⁵⁷ Hucurât, 49/11.

⁵⁸ Enfâl, 8/46; Âl-i İmrân, 3/103.

kardeşler arasına nefret tohumları atacağı ortadadır. Bu olumsuz tutumların Allah'a ittikâ ile de bağdaşır bir tarafı yoktur. Başkasıyla alay eden kimse hem o insanın üzülmüne hem de Allah'ın gazabını elde etmesine sebep olacaktır. Alay ettiği veya kötilediği kimse Allah katında kendisinden üstün de olabilir. Ayetteki sakındırmalar, hem erkek hem de kadınlar için geçerlidir. Kardeşlik adına önemine binaen her iki cins de zikredilmiştir. Her iki cinsin zikredilmesi aynı zamanda meselenin toplum açısından yaygınlığını ve bir o kadar da önemini ifade eder. Aynı zamanda kadın ve erkeklerin birlikte zikredilmesi insanî değerler açısından her iki grubun da eşit olduğunu göstermektedir.⁵⁹

“İnsanlar niçin alay ederler?” sorusunun cevabını; kendini beğenme, kendini büyük görme, muhatabını kusurlu görme gibi psikolojik ve aynı zamanda birtakım sosyolojik faktörler olarak sıralamak mümkündür. Bir kimse toplumda değişen değerler açısından değersiz görülebilir. Ancak, evrensel değerler, dinî ve manevî değerler söz konusu olduğunda alay edilen kimse değerli olabilir. Allah nezdinde kimin nasıl değerlendirildiğini yanılığsız bilmek mümkün olmadığına göre başkasını küçük görüp alay etme ve lakap takma gibi yanlışlığa düşenler, işin bir de bu yönünü düşünmelidirler.⁶⁰

“*Kendi kendinizi ayıplamayın.*”⁶¹ ifadesinden doğrudan insanın kendi kendisini kötülemesinin yasaklanması anlaşılacağı gibi müminlerin bir vücut gibi olmaları sebebiyle, başka birinin ayıplanması, dolaylı olarak ayıplayanın yine kendisini ayıplar duruma düşmesi anlamı da çıkarılabilir. İnsanın başkasını ayıpladığında kendisini ayıplamış olması şu manaya da gelebilir: Her yapılan kötülük, her ne kadar başkasına yapıyor görünse de vebal olması nedeniyle o yapılan, esas itibarıyla yapan kimisenin kendi aleyhine kaydedilmektedir.⁶² Ayrıca başkasını ayıplamak, kendisinin ayıplanmasına da sebep olur. “*İnsanları ayıplamayınız ki onlar da sizi ayıplamasın. Yoksa bu durumda kendi kendinizi ayıplayan bir kişi konumuna düşersiniz*”⁶³ sözü de buna işaret etmektedir.

⁵⁹ Hucurât, 49/11.

⁶⁰ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, V, 94-95.

⁶¹ Hucurât, 49/11.

⁶² Hümeze, 104/1.

⁶³ Râğıb, *Müfredât*, s. 454.

İnsanları kötü ve hoşlanmayacağı bir lakapla çağırarak da saygısızlıktır. Fakat kişilerin yaptığı işe göre tanıtılması ve adlandırılması ki sözgelimi kalaycı, kömürcü, imam, mühendis, hoca gibi isimlendirmeler lakap olmadığı gibi bunda vebal de yoktur. Bir insanı geçmişiy-le suçlamak, onun şahsiyetini heder etmek anlamına gelir ki bu durum büyük bir vebal içerir. İslâm, insanların birbirine saygısını ön plana çıkarmaktadır. Müminlerin arası İslâm kardeşliği ile perçinlenmesi gerekirken kardeşliği zayıflatacak ve birbirinden uzaklaşmalarına sebep olacak yukarıda belirtilen olumsuz davranışları devam ettirenler için ilgili ayet, “*Bu tür kötü davranışlardan pişmanlık duyup vazgeçmeyenler, zalimlerin/günahkârların ta kendileridir.*”⁶⁴ şeklinde çarpıcı bir üslupla sonlanmıştır. Burada zalim diye nitelendirilenler, insanlara karşı tutumlarında onları hakir gören, onlarla alay eden, onları ayıplayan, insanların hoşlanmadıkları isim ve lakaplarla onları çağırarak, bir bakıma insanların şahsiyetini zedeleme pahasına kendi egolarını tatmine çalışanlardır. Bu kimseler, Allah’ın emrine muhalefetleri nedeniyle hem fâsık hem de zalim durumuna düşmüş olmaktadır.⁶⁵ Zalimlik sıfatından kurtulmanın yolu tövbedir. Tövbenin şekli de kul hakkı terettüp eden hususlarda kuldand helallik alma ve Allah’a niyazda bulunmaktır. Zulüm ve zulümât, karanlığı ifade eder. Kendini mükemmel görerek başkalarına haksızlığı reva gören kimse, hoşlanmadığı bir şeyi kardeşine hoş görmesi nedeniyle inanç bakımından olmasa da amel cihetinden zalimlik sıfatını takınmış olmaktadır.⁶⁶ Hz. Peygamber, mazlumun hakkından Allah’a sığınmış ve dua etmiştir.⁶⁷ Yine o, mümini, “*Mümin akıllıdır, ince anlayışlıdır, uyandır, teenni sahibidir, acele etmez, bilendir, takva sahibidir.*”⁶⁸ şeklinde tanımlamıştır.

Hucurât Sûresinde birinci ayet-i kerimenin “Ey Müminler” şeklinde başlaması inananlar için bir iltifattır. Bu iltifat, kalpleri imanla muttasıf kılınan kimselerden beklenen, yukarıda belirtilen hususlardan uzak

⁶⁴ Hucurât, 49/11.

⁶⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, el-Buhûs ve'd-Dirâyeti'l-Arabiyye, Beyrut 1995, XIII, 373; Alâuddin Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütüb'il İlmiyye, Beyrut 2004, IV, 170.

⁶⁶ Buhârî, “Enbiyâ”, 41; “Tekfir”, 31; Müslim, “İman”, 80.

⁶⁷ Ebû Davud, “Salât”, 367; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 191.

⁶⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 505.

kalmalarıdır. Çünkü iman sahibi sorumluluğunu müdrük olmalıdır. Kur’ân, müminlerin her hareketinin imanla ilişkilendirilmesine özen göstermiş ve birbirinden ayrılmayan, “iman ve amel-i salih” kavramlarını beraber kullanmıştır. Bu ayet, müminlerin sıfatlarıyla bağdaşmayan bazı davranışlara dikkat çekmiş ve bu manada insanların mahremiyetlerini korumaya almıştır.

Müminlerin sakındırıldığı davranışlar arasında zan, tecessüs ve gıybet de bulunmaktadır.⁶⁹ Ayette sakındırılan ilk husus “zan”dır: “*Zandan çokça kaçınınız; çünkü zannın öylesi vardır ki günahtır.*”⁷⁰ Zan, insan zihnindeki bir düşüncedir. Bunun düşünce boyutunda kalması söz konusu olduğu gibi davranışlara yansıdığı da bir gerçektir. İnsan hayatında zannın büyük bir yeri vardır. Ayette bütün zannetmelerin zararlı olduğuna dair bir kayıt yoktur. Acaba Müminin kaçınması gereken zan hangisidir? Bu sorunun cevabını genel prensip olarak İslâm’ın koruduğu şeylere karşı yapılan zannetmelerde aramak yerinde olur kanısındayız. İslâm’ın koruduğu esaslar arasında “din, akıl, nesil, mal ve can” bulunmaktadır. Bu esaslar, insanın maddî ve manevî varlığını bir bütün olarak korumaya yöneliktir. İnsanın kendisine, aile efradına, akrabalarına nakısa getiren ve onları bir ayıpla itham eden zan, günah olan zandır.⁷¹ Ancak bir kimsenin aleyhinde olmayan, eşya hakkında bilgi edinmeye dair tahminler, hükümler yasak değildir.

Zannın dinî hayatımızda da önemli bir yeri vardır. Dinî haberlerdeki kuvvet onun hükmünü ifade eder. Kesin bilgiye ve kuvvetli rivayete dayanan disiplinlere farz-vacip veya haram gibi hükümler konmuş olduğu hâlde, ravisinde veya senedinde bir aksaklık ve eksiklik bulunan haberlere dayalı hükümler, müstehab veya mekruh olarak değerlendirilmiştir. İnanç konularında kesin ve yakîn bilgi aranmıştır. O bakımdan vâhid haberler itikâd konusunda delil olmazlar. Öbür taraftan amel konusunda, sosyal hayatın çeşitli aşamalarında rastlanılan problemlere dair çıkarımlar, kesinlik derecesindeki duruma göre veya zannın az veya çokluğuna göre dinî hayattaki yerini alır. Ayrıca genel anlamda her-

⁶⁹ Hucurât, 49/12.

⁷⁰ Açıklamalar için bkz. H. B. Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, On altıncı Baskı, Elif Ofset İstanbul 1992, III, 949.

⁷¹ Açıklamalar için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII, 366; Râğîb, *Müfredât*, s. 10.

hangi bir bilginin ve icadın elde edilmesinde zannın ve merakın önemli bir yeri olduğu da bir vakıdır.⁷²

Ayet, birilerinin bir başkasını oldum olası kötileyen zanlardan kaçınmasını, zira bu gibi zarlarda günah bulunduğunu hatırlatmıştır. Su-i zannın günah olmasındaki sebep, başkası hakkındaki kötü düşünce ve bu düşüncenin fiiliyata dökülmesidir. Böyle bir zan görüntüsünün kardeşlik bağlarına zarar verdiği bir gerçektir. Birinin kendisi hakkında iyi düşünmediğini duyan veya gören kimse, aynı tavrı bu zannın sahibine gösterecek ve böylece, “*Sadece müminler kardeşlerdir.*” prensibine zarar verilmiş olacaktır. O hâlde kötü zan, ayrılığa sebep olmaktadır. Allah Teâlâ'nın bu sûrenin daha ilk ayetinde, “*Allah'ın emirlerine itaat hususunda dikkatli, duyarlı olun.*”⁷³ uyarısı zan konusunda da geçerli bir ikazdır.

Müminlerin sakındırıldığı, kardeşlik hukuku ve takva ölçüsüne uymayan hususlardan birisi de teccessüstür. İnsanların ve özel olarak inanların birbirinin gizli hallerini ortaya çıkarmak için araştırma yapmasına teccessüs denmiştir.⁷⁴ Her teccessüs yasak olmamakla beraber, su-i zanla yapılan teccessüsün yasak kategorisine girdiği de muhakkaktır.

Gizli tutulan ayıp ve kusurların araştırılıp ortaya dökülmesi, o kimsenin utandırılıp aşağılanmasına fırsat verilmesi anlamına geldiği gibi, onun hayâ perdesinin yırtılmasına da sebep olabilir. Nitekim Resulullah (s.a.v), “*Eğer sen insanların ayıp ve kusurlarını araştırmaya kalkarsan onları ifsat edersin veya onları buna zorlarsın.*”⁷⁵ demiştir. Kur'ân'da insanların zayıf noktalarını arayan, onları aşağılayan ve buna mukabil kendisini hep yükseklerde gören kimseler kınanmıştır.⁷⁶

Gıybet de müminlerin sakınması gereken ve takva ölçüsüne uymayan hususlardan biridir. Gıybet, sözlükte uzaklaşmak, gözden kaybolmak, gizli kalmak gibi anlamlara gelen gayb kökünden isim olup, aslında hem iyi hem de kötü sözlerle anmayı ifade etmesine rağmen bu lafız pratikte, birilerinin, yanlarında olmayan kimseleri “kötü sözlerle anmak” anlamında kullanılmış ve bu manada yaygınlık kazanmıştır.⁷⁷

⁷² Açıklamalar için bkz. Bkz. Râğıb, *Müfredât*, s. 317.

⁷³ Hucurât, 49/1.

⁷⁴ Açıklamalar için bkz. Bkz. Râğıb, *Müfredât*, s. 93.

⁷⁵ Ebû Davud, “Edeb”, 44.

⁷⁶ Kalem, 68/11-13.

⁷⁷ İbn Manzûr, “Gıybet”, *Lisânü'l-Arab*, V, 3323; Çağrııcı, “Gıybet”, *DİA*, İstanbul 1996,

Bir başka ifadeyle gıybet, “Zikretmeye zorlanmadığı hâlde insanın başkasında olan ayıplardan söz etmesidir.”⁷⁸ Bu durumda insanların gizli hallerini zan üzere tecessüs etme yasak olduğu gibi gıyaben insanların aleyhinde bulunmak da gıybet olarak yasaklanmıştır. Gıybet yapmanın ölü kardeşin etini yemeye benzetilmesi, bu davranışın iğrençliğini ortaya koyan çarpıcı bir misaldir. Buradan hareketle ölünün etini yeme nasıl haramsa gıybetin de aynı şekilde haram olduğu hükmüne varılmıştır.⁷⁹ Burada bir temsîlî anlatım yapılmıştır. Temsîlî anlatım, Kur’ân’ın sıkça başvurduğu bir anlatım şeklidir. Bu anlatım şekli, “ifadenin âdeta zirvesidir. Çünkü temsilde, mücerret ve manevî ince mevhumlar, teşhis sanatıyla görülen ve herkesçe bilinen sûret ve şekiller halinde tasvir edildiği için, onu avam havas herkes anlar.”⁸⁰ Temsiller, teşbih ve kinaye unsuru taşıdıklarından bu ayette gıybetin çirkinliğini sergileyen bir teşbihi temsîlî durum söz konusudur.⁸¹ İnananların gıybet tuzağına düşmemesi adına onlara en çarpıcı bir şekilde gıybetten tiksindirici bir benzetme (darb-ı mesel) getirilmiştir. Bu benzetmede gıybet edilen kimse söylenen söz konuşulduğunda orada bulunmadığından o anda kendisini savunacak durumda da olmadığından onun için ölü tabiri kullanılmıştır. Ayette insanın namus ve haysiyetinin, eti ve kanı gibi olduğuna veya belki daha mühim olduğuna işaret edilmektedir.⁸²

Gıybet, bir kimsenin bulunmadığı yerde onun hoşuna gitmeyecek bir kusurunu başkalarına söylemektir. Kusur; bedenî, nesebî, ahlâkî, dinî veya giyinişte olabilir. Bu kusurların, sözle, işaretle, yazıyla veya taklitle yapılması arasında fark yoktur, hepsi de gıybet olarak kabul edilmiştir.⁸³ Hz. Peygamber gıybeti, “*Gıybet, kardeşini hoşuna gitmeyecek şekilde anmandır.*”⁸⁴ şeklinde tanımlamış ve bu davranışın kardeşlik hukuku içerisinde yerinin olmadığını çarpıcı olarak ifade etmiştir. İbn Mes’ûd’dan gelen bir riva-

XIV, 63.

⁷⁸ Râğıb, *Müfredât*, s. 367.

⁷⁹ Çağrı, “Gıybet”, XIV, 63.

⁸⁰ Veli Ulutürk, *Kur’an’da Temsîlî Anlatım*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 15.

⁸¹ Muhyiddin ed-Dervîş, *İrâbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1994, IX, 375.

⁸² Elmalılı, *Hak Dini*, 4475-4476.

⁸³ Bkz. el-Cevherî, *es-Sıhah*, I, 203; İbn Manzûr, *Lisâni’l-Arab*, V, 3323; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4474.

⁸⁴ Tirmizî, “el-Birr”, 23; Dârimî, “Rikak”, 6; Mâlik, *Muvatta*, “Kelam”, 10; Müslim, “el-Birr”, 70; İbn Hanbel, VI, 189.

yette Hz. Peygamber, “Mümin, çekiştiren, lânetleyen, kaba ve ağzı bozuk olamaz”⁸⁵ derken müminin nezaketine ve zarafetine işaret etmiştir.

Gıybetin bu çirkinliğine rağmen iftira ve bühtanın gıybetten daha beter olduğu hadisteki ifade bütünlüğünden ve ifadenin gücünden anlaşılmaktadır. Ayet ve hadisler, bir kimsenin gıyabında onun şahsiyetini zedelemeye yönelik, onu diğer insanların gözünde küçük düşürücü bir şekilde konuşmanın kötülüğünü gayet açık bir şekilde açıklamaktadır.

Buna karşılık zalimin zulmünü anlatmak, yanlış bir davranışı düzeltmek, kötülüğe engel olmak için destek aramak, bir insanı tanıtan meşhur bir sıfatı varsa onun söylenmesi, zulüm, haksızlık, fesatçılıkta açık davranış sergileyen kimselerin kınanması gibi hususlarda görüş beyanı gıybetten istisna tutulmuştur.⁸⁶

İlgili ayet zan, teccüs ve gıybetin şenaatini ve insan fıtratına aykırılığını çarpıcı benzetmelerle ortaya koymuş ve bu gibi hareketlerin insanlar üzerindeki tahribatına işaret etmiştir. Bu anlatım, kötülüklerden uzak durmanın çaresini de Allah’tan ittikâ etmeye ve takvaya bağlamıştır. Ayet, Allah’ın yasaklarını yapmaktan vazgeçenlerin tövbelerinin kabul edildiğini ve tövbe eden kimselere karşı Allah’ın çok merhametli olduğunu açıklamıştır.

Gıybetle sevk eden âmillerin başında birine öfkelenmek gelmektedir. Bir kimse öfkelendiği şahsın gıybetini yapmaktan zevk alır. Kendine göre hıncını o şekilde çıkarmaya çalışır. Öbür taraftan birine haset etmek de o kimseyi haset ettiğine karşı gıybetle götürür. Lafa çeşit katmak, daha çok kendine göre sözü dinlenir hâle getirmek gibi anlayışlar da gıybet etme sebebi olarak görülmektedir. Kendi eksiklerini kapatmak ve dikkati başka yöne çekmek de gıybetle başvuru olan sebepler arasındadır. Tüm bunların altında yatan etken ise kendini beğenmişliktir.⁸⁷ Gıybetle mani olmanın yolunun bir kere daha takvada olduğunu ifade ediyoruz. Bunun başarılması da müminin güzel ahlâkı ve sabrından geçmektedir. Çünkü mümin her zaman adaletli olmakla emredilmiştir.

⁸⁵ Buhârî, “Birr”, 48; Ahmed, I, 405.

⁸⁶ Çağrıncı, “Gıybet”, XIV, 64.

⁸⁷ Bkz. Çağrıncı, “Gıybet”, XIV, 64.

5. Eşitlik, Üstünlük ve Takva

Esas itibariyle bu başlık altında referans alacağımız ayet, bu sûrenin on üçüncü ayetidir. Ayet, insanların yaratılış eşitliğinden bahisle kökenlerinin bir kadınla bir erkeğe dayandığı hususunu dile getirmiştir. İnsanlar arasında farklı kimliklerin olması, insanların birbirine üstünlük veya sırt çevirmelerini değil, aksine birbirini tanımaya sebep bir unsur olarak kabul edilmiştir. Esasen üstünlük ölçüsü insanların elinde değil Allah'ın katında takvadadır.⁸⁸

Kur'ân, dil ve renklerin farklılığını Allah'ın ayetlerinden bir ayet olarak kabul etmiştir.⁸⁹ İnsanlardaki yaratılış farklılıkları tanışma, görüşme ve yardımlaşmaya vesile olarak gösterilmiştir. Üstelik dil ve renklerin çeşitliliği insanların birbirlerini iyi ve kolay tanımanın yanında farklı kültür zenginliklerinin birbirine aktarılmasına sebep olarak da telakki edilmelidir. Bu ayet hakkında birden fazla gösterilen nüzul sebeplerinin ortak noktası insanların yaratılışta eşit olduğu hususudur.⁹⁰

Cahiliye döneminde insanları övmek ya da yermek için kategorilere ayırmak yaygın bir âdetti. İslâm, insanları aşağılayan davranışlara zemin hazırlayan sözleri bu sûrenin on bir ve on ikinci ayetlerinde bizzat isimlendirerek menetmiştir. On üçüncü ayet, meseleyi yaratılış ve takva açısından değerlendirerek yaratılış farklılıklardan dolayı insanların birbirine düşman olmalarının beyhudeliğini ortaya koymuş ve üstünlük ölçüsünün takva olduğunu vurgulamıştır.

İnsan, yaratılış itibariyle şerefli kılınmıştır.⁹¹ Allah ona diğer varlıklardan farklı olarak beden güzelliği, akıl, irade, düşünme, konuşma ve diğer duyu organlarını kullanabilme kabiliyeti vermiştir. İnsana düşen, bu özellikleri bir nimet olarak algılayıp fitrata ve yaratılışa uygun kul-

⁸⁸ Hucurât, 49/13.

⁸⁹ Rûm, 30/22.

⁹⁰ Bkz. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 331-332; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, tah. Esad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Riyâd 1997, X, 3306; Ebû İshak Ahmed es-Salebî, *el-Kesfû ve'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 2002, IX, 86-87; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el Begâvî, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru Tayyibe, Riyad 1990, VII, 347; Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman İbn'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984, VII, 473; Muhammed Yusuf, Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Mühid*, neş. Âdil Ahmed Abdul-Mevcûd, Ali Muhammed Me'rîz, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993), VIII, 115; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 341; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XII, 258.

⁹¹ Bkz. İsrâ, 17/70.

lanmasıdır. İnsanın gerek kendisine gerek kendi dışındaki âleme bakarak Allah'ı bulması fıtratının bir gereğidir.⁹² Bu konuda Kur'ân, “*Ne o, yoksa onlar bir yaratıcısız mı yaratıldılar?!*”⁹³ demektedir. Bu soru karşısında insan ya kendisine verilen akıl melekesini kullanıp basiret gözünü açacak ya da basiretsizlik gösterip yaratılanlara bakıp onların her birinin tesadüfen olduğunu zannedecektir.

Önceki ayetlerde geçtiği üzere bir kısım insanlar, yaratılış gayelerini unutarak kendilerini başkasından farklı görmek sûretiyle başkalarıyla alay etme, lakap takma, zan, tecessüs ve gıybet gibi hususlara tevessül etmekle insanlar arasında kin, haset ve düşmanlığı körükleyen kötü tutumlara sebep olmaktadırlar. Mevzu bahis ettiğimiz ayet, nefislerdeki cahilî kalıntıları sökü� atmak ve müminlerin soy tabakalarının birbiriy-le kaynaşması için vufûd (elçiler) yılında müminleri te'dibe yönelik olarak inmiştir.⁹⁴ Vahidî'nin (ö. 468/1076), rivayetine göre Mekke'nin fet-hi günü Hz. Bilal'in Kâbe'nin üstünde ezan okurken onu “siyah karga” diye küçümseyen Mekkeliler hakkında inmiştir.⁹⁵

On üçüncü ayette belirtilen tanışma, milletler ve kabileler arasında cereyan eden insanî bir davranıştır. Farklı bir ülkeye giden insan, kendini tanıtırken önce ülkesini, sonra şehrini, ilçesini ve köyünü söyler, en sonra da hangi aileye mensup olduğunu ifade eder. Bu bir kimlik tanıtımı ve tanışmasıdır. İbn Kesîr (774/1372), “*liteârafû*” lafzını açıklarken Mücahit'ten naklettiği, “Falan kabileden falan oğ- lu falan denilir.” şeklindeki ifadesi de dediğimizi doğrulayan kim- lik tespitine yönelik bir açıklamadır.⁹⁶ İnsanların farklı kavim ve ka- bileler hâlinde yaratıldığını ayet zaten ifade etmekte ve bu durumu kabul etmektedir. Ancak bu durumun sadece insanın nesebini tespit etmeye yönelik olduğu aşikârdır. Ayetin başlangıç kısmında, “*Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık.*” buyrulması, insanların ayrı ka- bile ve millet olma farklılıkları onların aynı insanlık ailesinin fertle- ri olma gerçeğini değiştirmez. Önceki ayetlerde iman kardeşliğine,

⁹² Tânk, 86/5-7; ayrıca bkz. Kehf, 18/37; Nahl, 16/4; bkz. Yâsîn, 36/77; Tûr, 52/35.

⁹³ Tûr, 52/35.

⁹⁴ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XII, 258.

⁹⁵ Bkz. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 411.

⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 217; bkz. es-Sa'lebî, *el-Kesfû ve'l-Beyân*, IX, 88.

bu ayette ise insan kardeşliğine işaret edilmiş, böylece tüm insanlık Allah'ın kulu olma noktasında birleştirilmiştir. Günlük hayatta yeni tanışılan insanlarla, daha çok kaynaşmak için adreslerin alınması, zaman zaman hâl hatır sorulması olağan işlerdendir. “Teârûf”, akraba ve komşularla münasebetleri daha bir sıkılaştırarak, sevinç ve üzüntülerin paylaşımı şeklinde güzel ve insanî tabloların yaşanmasına sebep olacaktır. Tanışma sayesinde insanlar uzak ve yakın akrabalıklarının teşhis edecekler ve bir dayanışma içerisinde birbirleriyle kenetlenenlerdir. Görüldüğü üzere “teârûf” basit bir tanışmayla başlamakla beraber insanlar arasında yardımlaşmaya yelken açan aktif bir harekete dönüşmektedir. Bu insanî faaliyetlerin neticesi de her şeyi bilen Allah katında değerlendirilen takva ölçüğünde neticelenmektedir. Zira insanların nasıl bir kul olduğunu, onların kalplerindeki ve dışı vurduğu hallerini gerçek manada sadece O bilir. İnsana düşen, Allah'ın peygamberler vasıtasıyla bildirdiği esaslara tabi olmasıdır. Netice itibarıyla Kur'an, sosyal ve etnik gruplara mensubiyetin üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddetmekte, insanın değerini kendi iradesi ile elde etmediği mensubiyete göre değil, kendi gayretleriyle elde ettiği değerlere bağlamaktadır.⁹⁷

Kur'an'ın ahlâkî mesajları evrenseldir. İnsanlık tarihi boyunca peygamberlerin getirdiği ve insanlara anlattıkları ahlâk esasları hep aynı olmuştur. Bunun sebebi, kaynağın ilâhî olmasıdır.⁹⁸ Bu sûrenin baştan sona anlattığı, yaratıcıya teslimiyet içinde, başta Hz. Peygamber olmak üzere yaratılmışlara saygı ve hürmettir. O hâlde “Kur'an'ın özellikle inanç ve ahlâk normlarıyla ilgili tüm mesajları tarih üstüdür. Fakat bu mesajların sunulduğu kalıplar yerel ve tarihseldir. Örneğin başta Allah'a karşı nankörlük (küfür) olmak üzere kibir, istiğna, bencillik, zulüm, kin, haset, saldırganlık, adaletsizlik, dünyaya aşırı düşkünlük gibi hususlar insanoğlunun tarih boyunca farklı şekillerde tezahür eden en ciddi ahlâk sorunlarıdır.”⁹⁹

⁹⁷ Karaman vd, *Kur'an Yolu*, V, 97.

⁹⁸ Peygamberlere gönderilen kitapların içeriği için bkz. Mehmet Altuntaş, “Kur'an'da Peygamberlere Gönderilen Sühuf/Kitaplar' Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Volume 11/12, Summer, Ankara 2016, s. 12-13.

⁹⁹ Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008, s. 24.

Ayette geçen “ekrem-kerîm” lafzı, en üstün olma, cömert, fazilet gibi iyiliklerin tüm çeşitlerini içine alan bir kavramdır.¹⁰⁰ Allah’ın değer verdiği makama ulaşmak, takva dairesinde en güzel işleri yapmakla mümkündür. Mal, mülk, soy sop, iyi amellere vesile kılınırsa faydalı olur. Aksi hâlde bunlar iyiliklerden soyutlanmışsa faydası olmadığı gibi aksine zararı dokunur. Nitekim Hz. Nuh ve Lut’un evleri peygamber evi olduğu hâlde Nuh ve Lut’un karısı, “*Allah katında en değerli*” olma vasfına ulaşamadılar.¹⁰¹ Öbür taraftan Nuh’un oğlu da babasına inanmadı ve kâfirlerle beraber oldu.¹⁰² Buradan anlaşılıyor ki bir insanın anne ve babası veya kabilesi çok iyi olabilir, fakat kendisi iyi olmadığı sürece onlardan faydalanamaz.¹⁰³ Hz. Peygamber veda haccında, “...*Arap’ın başka ırka, başka ırkın Arap’a, beyazın siyaha, siyahın beyaza takva üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur...*”¹⁰⁴ buyurmuştur.

Kur’ân, cahiliye âdet ve anlayışından kalan İslâm’ın inanç, ibadet ve ahlâk prensiplerine uymayan hususları kaldırmış, ibadetin sadece Allah’a yapılacağı esasını getirmiştir. Öbür taraftan ferde ve topluma zarar veren sosyal meseleler ya ıslah edilmiş veya kaldırılmıştır. Onun yerine güzel ahlâk umdeleri dâhilinde sosyal ahlâk esasları yerleştirilmiştir. Kaldırılan cahilî anlayışlardan birisi de asabiyettir. Sosyal hastalıkların başında gelen ve insanları cinsiyet ve mensubiyetine göre ayırma tabi tutup ona göre değerlendiren bu anlayış körü körüne soy ile övünmedir. “Kabile arasında tarafgirlik duygusu demek olan bu dayanışmaya asabiyet denilir. Bu anlayışta haklıyı haksızdan ayırmak, suçun ferdiliğini kabul etmek söz konusu değildir. Bunun tabii sonucu kan davasıdır.”¹⁰⁵ Asabiyete dayalı hak ve hukuksuzluğa meydan veren, suçun şahsiliğini bertaraf edip topyekûn kabileyi karşısına alan ve sonunda kan davalarını ortaya çıkaran bu anlayış, henüz İslâm’dan ve onun ahlâkından habersiz, bedevî katılığının tipik örneğidir. Mekke müşrik-

¹⁰⁰ Bkz. Râğıb, *Müfredât*, s. 429; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 3861.

¹⁰¹ Tahrîm, 66/10.

¹⁰² Hûd, 11/42.

¹⁰³ Zeki Duman, *Beş Sürenin Tefsiri*, Fecr Yay., İstanbul 1999, s. 310.

¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 411

¹⁰⁵ Mustafa Fayda, “Bedevî”, *DİA*, İstanbul, XXII, 313-314.

lerinin katılığı asabiyetten ileri geliyordu.¹⁰⁶ Asabiyet düşüncesi üstünlük anlayışı doğurmuş, insanlık tarihinde bu uğurda sayısız zulümler yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir.

İslâm, insandan ecdadının iyiliklerini devam ettirmesini ve yanlışlarından da uzak kalmasını ister. Ecdadın iyiliklerini anmak, sonraki nesillere bu faziletleri aksettirmek bir millet için yapılacak işlerin başında gelir. Ancak o iyilik ve faziletleri devam ettirmeksizin kuru kuruya övünmenin çok da faydası yoktur. İnsanlar ve milletler ancak fazilet yarışında diğerlerini geçebilirler. İslâm'ın bu konuda yasakladığı husus, kibir ve gurura sevk eden asabiyet ve adaletsizliğe götüren zihniyet ve tavırlardır. Bunun anlamı kişinin kendi kavim, kabile ve milletini sevmemesi değil, aksine onu sevdiğini her fırsatta göstermesidir. İçinde yaşayıp büyüdüğü vatan ve milletini sevmesi insanî bir durumdur. Milletler de fertler gibi takva yarışında üstün derecelere sahip olabilirler. İlahî hikmetin insanlık tarihinde ortaya koymak istediği husus ahlâkî yarıştır. “*Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın.*”¹⁰⁷ prensibinin gerçekleştirilmesidir. İşte önceki dinlerdeki değişmez doğruları da içine alan¹⁰⁸ Kur’ân’ın insanlığa gösterdiği hedef budur.

İslâm’ın fert ve toplum olarak yapılmasını emrettiği husus, kişi haklarından başlamak üzere herkesin hakkını gözetme sorumluluğudur. Aile içi görev ve haklar, akraba ve diğer insanlara karşı sorumlulukların yerine getirilmesi, karşılıklı hakların zayi olmamasıdır. Allah Teâlâ, kendine ibadetten sonra anne babaya iyiliği emretmektedir.¹⁰⁹ Akrabalık ve kardeşlik bağlarını güçlendiren zorunlu bir hüküm daha vardır, o da sıla-i rahimdir. Kur’ân, bunun koparılmasını toplumda fitne ve fesat istemekle eş değer olarak görmüştür.¹¹⁰

Müminler birbirlerine karşı bir vücut gibidirler. Azalar arasındaki iletişimsizlik nasıl vücudun rahatsızlığını ortaya koyarsa, toplum içerisindeki alâkasızlık da toplumun birliğine aynı şekilde zarar verir.

¹⁰⁶ İzzet Derveze, *Asru'n-Nebi*, çev. Mehmet Yolcu, İkinci Baskı, Düşün Yay., İstanbul 2012, II, 56.

¹⁰⁷ Bakara, 2/148.

¹⁰⁸ A'lâ, 87/18-19.

¹⁰⁹ Bkz. İsrâ, 17/23-24.

¹¹⁰ Bakara, 2/27.

Sıla-i rahim, malı bereketlendiren ve ömrü uzatan bir iş olarak takdim edilmiştir.¹¹¹

Hz. Peygamber, Allah'ın insanlarda değer verdiği hususu, “*Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat kalplerinize ve amellerinize bakar.*”¹¹² şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadeden anlaşılan Allah katındaki “etkâ” ölçüsü, insanların görünüşü, mallarının çokluğu veya azlığına göre değil, ancak kalplerdeki iman ve yapılan işlere göredir.

Netice itibariyle takva, Allah'a teslimiyet içerisinde O'nun hoşnut olduğu işleri yapmaktır. Mümin, Allah'ın verdiklerinde dünyadan nasibini unutmazken ahiret hayatını da gözetmeyi ihmal etmeyen kişidir.¹¹³ Takva, her hayrı içinde toplayan, her fazileti içine alan bir kavramdır.¹¹⁴ İbn Abbas'ın (ö. 68/687) dediği gibi, “Dünyanın keremi (iyiliği) gönül zenginliği, ahiretin iyiliği de takvadır.”¹¹⁵

Sonuç

Müminin her hâlini ilgilendiren takva, Hucurât Sûresinin beş ayetinde sebep sonuç ilişkisi bağlamında kullanılmıştır. Sûrenin ilk ayetinde takva kelimesiyle müminlerden, “Allah ve Resulünün önüne geçmeme” hususunda Allah'tan sakınılması istenmiştir. Sûrenin üçüncü ayetindeki takva kelimesi ile imtihanı kazananların mağfiret olunacağı ve bu kişilere büyük ecir verileceği ifade edilmiştir. Onuncu ayetteki takva kelimesiyle müminlerin aralarındaki anlaşmazlıkları düzeltmeleri ve Allah'tan ittikâ etmeleri kastedilmiştir. On ikinci ayette ise takva kelimesiyle müminlerin kardeşliğine zarar veren su-i zandan, birbirinin gizli hallerini araştırmaktan ve gıybetten uzak durmaları istenmiştir. On üçüncü ayette ise, “Allah katında en değerli olma” ölçüsü takva kelimesiyle anlatılmıştır. Muttaki olmak, mümin için Allah'ın iradesine ram olmayı gerektirdiği gibi O'nun katında yüksek derecelere sahip olmanın da vesilesidir. Müminlerin kendilerine ve diğer insanlara yönelik davranışlarındaki ahlâkîlik, onların Allah katındaki mertebelerini belir-

¹¹¹ Tirmizî, “Birr”, 49.

¹¹² Müslim, “Birr”, 33; İbn Mâce, “Zühd”, 9.

¹¹³ Kasas, 28/77.

¹¹⁴ Hicazî, *et-Tefsîru'l-Vâdih*, V, 621.

¹¹⁵ es-Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IX, 88; ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf*, III, 569.

ler. Takva en genel anlamıyla Allah'a teslimiyet, Hz. Peygamber'e itaat ve İslâm kardeşliğini her yönüyle kapsayan çok geniş manalı Kur'ânî bir kavramdır. Bu bakımdan Kur'ân, takva üzerinde önemle durmuş, takvayı müminlerin temel vasıflarından biri saymıştır. Allah Teâlâ birçok ayetinde takva sahibi kimseleri övmüş, Kur'ân'ın ancak muttakiler için rehber olduğunu açıklamıştır.

Kaynaklar

- Abdulbâkî, M. Fuad, *el-Mü'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul trs.
- Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed, *el-Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 2001.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *İslam Dini*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1975.
- Altuntaş, Mehmet, "Kur'an'da Peygamberlere Gönderilen Suhuflar/Kitaplar' Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Volume 11/12, Summer, Ankara 2016, ss. 1-24.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1994.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzil*, Dâru Tayyibe, Riyad 1990.
- Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kurânî Kavramlar*, çev. Ali Turgut, Dördüncü Baskı, Yöneliş Yay., İstanbul 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul 1926.
- Cebeci, Lutfullah, *Kur'an'a Göre Takva*, Seha Neşriyat, İstanbul 1991.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, tah. Şihâbü'd-Dîn Ebû Amr, Dâru'l-İlm, Beyrut 1998.
- Çağrı, Mustafa, "Gıybet", *DİA*, İstanbul 1996.
- Çakır, Mehmet, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi*, Özkan Matbaacılık, Ankara 2002.
- Çalışkan, Mehmet, "Hucurât Süresinin Ahlâkî Prensipler Açısından Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, *SBE*, Adana 2012.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdirrahman, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Derveze, İzzet, *Tefsîru'l-Hadis*, Tunus 2008.
- Dervîş, Muhyiddin, *İrâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1994.
- Duman, M. Zeki, *Kur'an-ı Kerim'de Adâb-ı Muâşeret*, İpek Yay., İstanbul 2003.

- Beş Sürenin Tefsiri*, Fecr Yay., İstanbul 1999.
- Ebû Davud, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Endelûsî, Muhammed Yusuf Ebû Hayyân, *Bahru'l-Mühit*, neş. Âdil Ahmed Abdul-Mevcûd, Ali Muhammed Me'rîz, Beyrut 1993.
- Eren, Cüneyt, "Hucurat Süresinde Ahlâki İlkeler", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 3, sayı: 3, yıl: 2, Ocak-Haziran 2013, ss. 1-20.
- Fahredden er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1991.
- Fayda, Mustafa, "Bedevî", *DİA*, İstanbul 1992.
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996.
- Gazali, Muhammed, *İhyâu Ulûmiddin*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, Kahire trs. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhid*, İhyâu'l-İslâmî, Beyrut 1987.
- Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed, *Lübâbu't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Hicazî, Muhammed Mahmud, *Tefsîr el-Vadîh*, çev. Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul trs.
- Işıcık, Yusuf, *Kur'an Meâli*, İkinci Baskı, Konya İlahiyat Derneği Yay., Konya 2010.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunîsiyye, Tunus trs.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984.
- İbn Ebî Hâtim, Adurrahman Muhammed b. İdris er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü Nezzâr, Riyâd 2003.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, eş-Şeybânî, *el-Müsned*, İstanbul 1992.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1969.
- Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1979.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, İstanbul 1992.

- el-İmâdî, Ebussuûd Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü'l-Riyâd, Riyâd trs.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs.
- Keskioğlu, Osman, *Kur'an Yolunda*, Kılıç Kitabevi Yay., Ankara trs.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin eTürkî, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1988.
- Kutub, Seyyid, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, çev. Süleyman Ateş, Hilal Yay., İstanbul 1969.
- Fî Zilâli'l-Kur'ân, trc. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet Yay., İstanbul 1970.
- Nedvî, Seyyid Süleyman, *Asrı Saadet (Peygamberimizin Tebliğat ve Tâlimâtı)*, çev. Ali Genceli, Çelikcilt Matbaası, İstanbul 1970.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, neş. Mervan Muhammed eş-Şî'âr, Beyrut 1996.
- Nevevî, Muhyiddin, *Riyâzu's-Sâlihîn*, Beşinci Baskı, DİB Yay., İstanbul 1991.
- Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-Nazâir*, neş. Ali Özek, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1995.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul 1992.
- Özel, Ahmet "Cihat", *DİA*, İstanbul 1993.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Düşün Yay., İstanbul 2011.
- Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011.
- Râğîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, neş. Muhammed Seyyid Kılânî, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut trs.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, neş. Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabiyyi, Beyrut 2002.
- Sinanoglu, Mustafa, "İman", *DİA*, İstanbul 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, neş. Sıdkı Cemîl Utâridî, el-Buhûs ve'd-Dirâyeti'l-Arabiyye, Beyrut 1995.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Ulutürk, Veli, *Kur'an'da Temsilî Anlatım*, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlm, Beyrut 1991.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir trs.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, tah. Abdülcelil Abdu Şelbî, Birinci Baskı, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988.

Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vil*, Mektebetü'l-Abikân, Beyrut 2003.